

İNKLÜZİV TƏHSİL, KORREKSİYA PEDAQOGİKASI, KORREKSİYA PSIXOLOGİYASI
INCLUSIVE EDUCATION, CORRECTIONAL PEDAGOGY, CORRECTIONAL PSYCHOLOGY
ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, КОРРЕКЦИОННАЯ ПЕДАГОГИКА,
КОРРЕКЦИОННАЯ ПСИХОЛОГИЯ

UOT 373.67

Şəfiqə Veyis qızı Zülfüqarova,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi pedaqogika kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-1272-3682>
E-mail: safiqazulfugarova@gmail.com
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(4\).174-177](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(4).174-177)

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ MÜƏLLİMLƏRİN EMPATİ BACARIQLARININ
ARTIRILMASI YOLLARI

Shafiqə Veyis Zulfugarova,
associate professor
of the department of General pedagogy of Azerbaijan State
Pedagogical University, doctor of philosophy in pedagogy

WAYS TO IMPROVE TEACHERS' EMPATHY SKILLS IN INCLUSIVE EDUCATION

Шафиға Вейс гызы Зульфугарова,
доцент кафедры Общей педагогики Азербайджанского Государственного
Педагогического Университета,
доктор философии по педагогике

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ НАВЫКОВ ЭМПАТИИ УЧИТЕЛЕЙ В ИНКЛЮЗИВНОМ
ОБРАЗОВАНИИ

Xülasə. Elmi məqalədə inklüziv təhsildə müəllimlərin empati bacarıqlarının artırılması yolları təhlil edilib. Müasir təhsildə müəllimin sosial və tibbi modelə olan münasibəti göstərilmişdir. Müəllimlər üçün empati bacarığının vacibliyi vurğulanmışdır.

Açar sözlər: müəllim şəxsiyyəti, empati bacarığı, sosial model, tibbi model, müasir təhsil

Abstract. In the scientific article, the ways of increasing the empathy skills of teachers in inclusive education were analyzed. In modern education, the attitude of the teacher towards the social and medical model is shown. The importance of empathy skills for teachers was emphasized.

Keywords: Teacher personality, empathy skills, social model, medical model, modern education

Аннотация. В научной статье проанализированы пути повышения навыков эмпатии учителей в инклюзивном образовании. В современном образовании показано отношение педагога к социальной и медицинской модели. Подчеркнута важность навыков эмпатии для учителей.

Ключевые слова: личность учителя, навыки эмпатии, социальная модель, медицинская модель, современное образование

Azərbaycan və dünya təhsil sistemində əlilliyi olan şagirdlərlə bağlı müxtəlif qərarlar olub. Sparta tərbiyə sistemini yadımıza salmaq kifayətdir ki, əlilliyi olan uşaqların cəmiyyətə yük olaraq qəbul olunduğu bir dövrdən inklüziv cəmiyyətə gəlməyimizin nə qədər uzun bir yol

olduğunu anlamaq lazımdır. Cəmiyyətin əlilliyi olan uşaqlara qarşı münasibəti həmişə birmənalı olmayıb. Onlar ya valideynləri tərəfindən qəbul edilməyib ya da pedaqoji kollektivlərdə arzu olunmaz şagird olublar. Bəs inklüziv təhsil nədir? Inklüziv təhsil şagirdlərin fiziki, emosional-

psixi, əqli-intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onların öz yaşadları ilə məktəbdə eyni sinifdə təhsilə cəlb edilməsidir. Bunun əsas səbəbi son illərdə inklüziv cəmiyyətdə tibbi modelin sosial model ilə əvəz edilməsidir. Yeni əlilliyi olan uşaqların əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə birlikdə təhsili hamı üçün məqsədmüvafiq formada tədris formasıdır. Bu nə deməkdir? Gəlin bunu aydınlaşdıraraq. Hər bir şagirdin sinfə adaptasiya olunması üçün gözlə görünən və ya gözlə görünməyən müxtəlif problemləri ola bilər. Bunlardan bəziləri tibbi problemlər olsa da, bəziləri sosial problemlər olduğu üçün müəllimlər bunu görməməzlikdən gəlməməlidir. Belə ki, bütün uşaqların eyni sinifdə həyata keçirilən tədris prosesində iştirakı müəllimlərin şagirdlərə fərdi yanaşmağa sövq edir. Bundan başqa müxtəlif araşdırmaların nəticələri göstərir ki, əlilliyi olan şagirdlər əlilliyi olmayan şagirdlərlə birgə inklüziv sinifdə oxuması fərqliliyə münasibəti dəyişməyə, onların özünə hörmətin və həmyaşıdların qəbulunun yaxşılaşdırılmasına ciddi səbəb olur ki, bu, sosial-mənəvi yöndən ədalətli və ayrı-seçkiliyə yol verməyən cəmiyyətin qurulmasına imkan verir.

Əlilliyi olan şagirdlərin məktəbə adaptasiyasının qarşısını nə alır? Onların özlərini düzgün ifadə etməməsindəki ən böyük faktlar nələrdir? Valideynlər nəyə görə bu cür uşaqları gizlədirlər?

İnklüziv uşaqları təqədimdən cəmiyyətdə birmənəli qarşılamaması bir neçə səbəbdən qaynaqlanır. Biz bu səbəbləri araşdırdıq. Bunlar əsasən:

1. Sosial

2. Mədəni və maarifləndirmə səviyyələri ilə sıx bağlıdır.

Əgər tibbi modeldə “günah” şagirdə görünürdüsə, sosial modeldə isə “günah” cəmiyyətin bu sahədəki savadsızlığında görünür. Yəni maariflənmənin azlığında bu isə bir çox insanı inklüzivlik və xüsusi ehtiyaclar mövzusunda kifayət qədər məlumatlı olmadığını ortaya qoyur. Onlar bu uşaqların geniş imkanlarını və özünə-məxsus potensiallarını başa düşmürlər.[2]

Gələn ikinci məsələyə – Sosial stereotiplər: Cəmiyyətdə bəzi köhnə və yanlış inanclar hələ də davam edir, buna misal olaraq “xüsusi ehtiyacı olan uşaq digərlərindən geri qalır”, “onlardan heç nə olmayacaq, əziyyət çəkməyə dəyməz” və s. Lakin əlverişli infrastrukturun olma-

ması: məsələn məktəblər, ictimai yerlər və xidmətlər xüsusi ehtiyacı şagirdlər üçün tam uyğunlaşdırılmadıqda, bu uşaqlar cəmiyyətdən zaman zaman təcrid olurlar. Və bu da ayrı-seçkiliyə səbəb olur. Valideyn və müəllim hazırlığının çatışmazlığı: Bəzən müəllimlər və valideynlər inklüziv təhsilə hazır olmur, bu da uşağın sosiallaşmasını çətinləşdirir və ətrafdakılar tərəfindən qəbulunu azaldır. Qarşı tərəfdə olan empati çatışmazlığı: yəni bəzi insanlar fərqlilikləri qəbul etməkdə çətinlik çəkirlər, ya da həddindən arıq reaksiya verir. Məsələn bu şagirdlərə xüsusi münasibət göstərir. Hamıdan ayırır, ona xüsusi sevgi göstərir, ancaq o şagird içəri girəndə ayağa qalxıb üstünə gedir. Bunlar isə həmin uşaqları digərlərindən yenə də ayırır. Müəllim “hamıya eyni” metodları seçməlidir. Əks halda bu da inklüziv uşaqlara qarşı soyuqluq və ya anlayışsızlıq yaradır. Xüsusilə ibtidai sinif şagirdləri öz müəllimlərini sevdikləri üçün onlar arasında qısqanclıq hissi baş qaldıra bilər. Bu səbəbdən də müəllim bunu son dərəcə pedaqoji ustalıqla etməlidir. Pedaqoji ustalıqın təməlinə müəllimin şəxsi və pedaqoji peşə keyfiyyətləri dayanır.

İnklüziv təhsil aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

1. *İnsanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı deyildir;*

2. *Hər kəs hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir;*

3. *Hər kəs ünsiyyət hüququna malikdir və o dinlənilməlidir;*

4. *Bütün insanlar biri-birinə lazımdır;*

5. *Həqiqi təhsil yalnız real münasibətlərin kontekstində mövcud ola bilər;*

6. *Bütün insanlara öz həmyaşıdlarının dəstək və dostluğu lazımdır;*

7. *Bütün uşaqların inkişafı onların bilik və bacarıqlarından asılıdır;*

8. *İnsanların müxtəlifliyi həyatın bütün sahələrini inkişaf etdirir. [4]*

Buna əsaslanaraq, milli və beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi istiqamətində təhsil sistemində ciddi əhəmiyyətli işlər görülür. Azərbaycanı ciddi keyfiyyətli inklüziv təhsili təmin etmək məqsədilə aşağıdakı işlər görülmüşdür:

1. Inklüziv sinif təşkil edilən ümumi təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirilir

2. Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququnun təminatına dəstək verilməsi

3. İnküziv təhsilin keyfiyyətinin artırılması və məktəblərdə kadr potensialının gücləndirilir.

Məsələyə beynəlxalq tərəfdən baxsaq Birleşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Konvensiyası əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüquqlarının “Əlillərin hüquqları haqqında” bir çox tərəflərini əhatə edir və inküziv təhsilin hər kəs üçün ən yaxşı təhsil mühiti olduğunu israrla təşviq edir. Eynilə, BMT-nin “Uşaq Hüquqları Konvensiyası”nın 28-ci maddəsi də hər bir uşağın təhsil hüququnu tam şəkildə tanıyır və bərabər imkanlar əsasında bu hüququn həyata keçirilməsini dəstəkləyir. Maddə bildirir ki, təhsil mühiti uşağın şəxsiyyətinin, istedadının və eləcə də əqli və fiziki bacarığının inkişaf etdirilməsini, insan hüquqlarına və əsasən azadlıqlara, azad cəmiyyətdə sülh, qardaşlıq, dostluq, anlaşma, tolerantlıq və bərabərlik içində həyata və ətraf mühitə hörmət tərbiyə edilməsinə istiqamətlənmişdir.

Bunun əsasında, əlilliyi olan uşaqların əlilliyi olmayan uşaqlarla birlikdə təhsilə cəlb edilməsi xüsusilə nəzərə alınmalıdır.

İnküziv təhsildə müəllimlərin empati bacarıqlarının artırılması eyni zamanda şagirdlərin fərqli ehtiyaclarını anlamaq onlara uyğun münasibət göstərmək baxımından çox vacibdir. Bunun üçün aşağıdakı addımlar atıla bilər:

1. İnküziv təhsildə müəllimlərin empati bacarıqlarının artırılması məqsədilə təlim və seminarlar təşkil etmək – Yəni müəllimlər üçün empati, emosional zəka eyni zamanda inküziv təhsil mövzularında peşəkar inkişaf təlimləri təşkil olunmalıdır. Bu günün real vəziyyəti üzərində qurulan praktik nümunələr, video çarxlar vasitəsilə empati qurma bacarıqları təcrübədən keçirilə bilər.

2. Rollu oyunlar, rolu dəyişmə və ya simulyasiya fəaliyyətləri – Müəllimlər şagirdlərin yerində olaraq, uşaqların yaşadığı çətinlikləri hiss edəcək simulyasiya oyunlarında iştirak edərək. Buna misal olaraq fiziki məhdudiyyətləri olan bir uşağın məktəbdə qarşılaşdığı çətinlikləri canlandıran fəaliyyətlər empati hissini gücləndirə bilər.

3. Fərqli inküziv şagird hekayələri ilə tanışlıq – Müəllimlərə müxtəlif xüsusi ehtiyacı olan uşaqların real həyatda olan yaşadıkları təcrübələri əks kitab və məqalələr təqdim olunmalıdır. Bu hekayələr müəllimlərin şagirdlərə qarşı anlayışlı və həssas yanaşmasını gücləndirə bilər.

4. Psixoloji dəstək və refleksiyanın gücləndirilməsi. Müəllimlərin öz emosiyalarını idarə etmə (ani sinir krizlərini idarə etmə) və refleksiya bacarıqları inkişaf etdirilməlidir. Psixoloq və ya mentor, pedaqoqların dəstəyi ilə müəllimlər təcrübələrini bölüşə və empati davranışlarını təhlil edə bilərlər.

5. Müəllimin əsas bacarıqlarından biri də komanda işinə təşviq, komandada işləmə bacarığıdır. Bu müəllimlər arasında əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi üçün imkanlar yaradılmalıdır. Müxtəlif müəllimlərin yanaşmalarını görmək empati baxımından perspektivləri genişləndirir.

6. İş fəaliyyətində şagirdlərin rəyinə yer verməklə müəllimlər inküziv şagirdlərin ehtiyaclarını və hisslərini birbaşa onlardan öyrənə bilərlər. Bu, müəllimə öz yanaşmasını uyğunlaşdırmaq üçün real əsaslar verir.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (ARTİ) 2018-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi və BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) ilə əməkdaşlıqda bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirir. Bu minvalla 2018-2020-ci illərdə əlilliyi olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində keyfiyyətli təhsil almaq imkanlarını dəstəkləmək məqsədilə bəzi tədbirlər həyata keçirilmişdir. Müəllim İnkişafı Mərkəzləri (bəzən Resurs Mərkəzləri adlandırılır) yaradılıb. 7 region üzrə Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Quba, Şəki, Ağcabədi və Qazax seçilmiş 9 məktəbdə iş prosesi qurulmuşdur.

İnküziv təhsildə istifadə olunan terminologiyanın olduqca vacib olduğu bütün tədqiqatlarda göstərilmişdir. Bir müəllimin danışığında “əlil, qüsurlu, xəstə, məhdudiyyətli, anormal, defektiv, əlilliyi olan, atipik, kor, görmə qüsurlu, lal, eşitmə qüsurlu, əngəlli ” və s bu kimi söz birləşmələri bu şagirdlər üçün təhsil mühitini çətinləşdirə bilər.

Müəllimlər üçün aşağıdakı tövsiyələrimiz var:

- Şagirdin inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək
- Onun səviyyəsinə uyğunlaşdırmaq;
- Tapşırığı kiçik hissələrə bölmək;
- Ünsiyyət bacarıqları inkişafına diqqət yetirmək;
- Sosial bacarıqlar üzərində işləmək;
- Materialın daima təkrarlanmasına;
- Arzu olunan davranış üçün mükafatlandırmaq;

- Valideyn, digər müəllim və mütəxəssislərlə əməkdaşlıq etmək;

- Fərdi təlim planının hazırlanmasında iştirak etmək;

- Şagirdin xoşbəxtliyini, özünə inamını, özünü qiymətləndirməsini diqqətdə saxlamaq;

Eyni zamanda istedadlı uşaqlar da müəllimlərin daima diqqət mərkəzində olmalıdır. İntellektual baxımdan yaşadlarından çox fərqlənən şagirdlərdə bəzilərin inam olur, özünü ifadə etməkdə çətinlik çəkir. Əslində əlilliyi olan uşaqlara aid deyil, öz potensiallarının böyük olmasına baxmayaraq akademik göstəriciləri orta səviyyədə ola bilər, lakin digərləri üçün məktəb darıxdırıcı olduğuna və ya həmyaşıdları ilə çətin uyuşduğuna görə davranış pozuntuları kimi bunu görə bilir.

Əlilliyi olan uşaqların 60%-i heç bir uyğunlaşma (adaptasiya) olmadan, 80-90%-i cüzi uyğunlaşma ilə (məs: tədris strategiyası təhsili, uşaq-uşağa dəstək və ətraf mühitə uyğunlaşma) məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində təhsil ala bilərlər.[4]

Problemin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, müasir dövrdə təhsil sistemində əsas prioritetlərdən biri də orta məktəblərdə müəllim empatiya bacarığının inklüziv təhsildə təmin edilməsidir. Inklüziv təhsildə empati bacarığı olan müəllim şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini daha dərinlən dərk edir, onların eh-

tiyaclarını və çətinliklərini anlayır və uyğun yanaşmalar tətbiq edə bilər. Empati müəllimin yalnız şagirdlərlə deyil, valideynlərlə və digər mütəxəssislərlə də effektiv ünsiyyət qurmasına kömək edir. Inklüziv təhsildə valideyn-müəllim-məktəb əməkdaşlığı olduqca vacibdir. Müəllim ailələrin narahatlıqlarını anlamalı, onlarla sıx əməkdaşlıq mühiti yaratmalıdır. Bu isə inklüziv təhsilin kompleks şəkildə həyata keçirilməsini asanlaşdırır.

Problemin aktuallığı. Inklüziv təhsil – müxtəlif qabiliyyət və ehtiyaclarla malik olan bütün şagirdlərin eyni təhsil mühitində bərabər hüquqla təhsil almalarını nəzərdə tutur. Bu yanaşma təkcə fiziki imkanları məhdud uşaqları deyil, həm də psixoloji, emosional və sosial baxımdan fərqlənən bütün uşaqları əhatə edir. Belə bir sistemdə müəllimlərin rolu olduqca vacibdir. Xüsusilə də onların empati bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi inklüziv təhsilin uğurla həyata keçirilməsi baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, irəli sürülən ideya və təkliflərdən məktəbdə təhsil işçiləri, pedaqoq-müəllimlər və məktəb təlim-təربiyə sahəsində təhsil alan bakalavrları bəhrələyə bilərlər. Müəllimlərin inklüziv sahədəki empati bacarığının inkişaf etdirilməsi inklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün əsas şərtlərdən biri olacaqdır. Bu səbəbdən də ali məktəblərdə müəllim hazırlığı proqramlarında və ixtisasartırma kurslarında empatiya ilə bağlı ciddi təhsil və təlimlərin təşkili zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Nəzərov, A. Müasir təlim texnologiyaları (Mühazirə xülasələri): Dərs vəsaiti. / A. Nəzərov. -Bakı: ADPU, -2012, -103 s
2. <https://eudi.az/meqale/etrafli/849>
3. <https://static.inkluzivtehsil.edu.az/book/files/M%C9%99lummat%20kitab%C3%A7as%C4%B1.pdf>
4. <https://www.arti.edu.az/noduploads/book/maktabahazirliq-gruplarinda-inkluziv-talimin-tas-kili.pdf>

Redaksiyaya daxil olub: 10.06.2025